

Blaž Mesec

Če jih zgrešimo, smo zgrešeni

Veda o socialnem delu, univerza, izobraževanje, raziskovanje:
ključni poudarki za prihodnost¹

»V vsakem cajtu lahko pokažeš, kdo si.«

Pavla Jesih (v Mrevlje, 2019)

Leta 2019, ob stoti obletnici ustanovitve Univerze v Ljubljani, je veda o socialnem delu že šestnajst let univerzitetna disciplina. Šola za socialno delo je Fakulteta za socialno delo in je članica Univerze v Ljubljani. Kaj to pomeni in k čemu nas zavezuje?

Tine Hribar (1985) je zapisal:

Devetnajsto stoletje je bilo stoletje produkcije. Dvajseto stoletje je stoletje organizacije. Enaindvajseto stoletje bo stoletje orientacije. Produkcija temelji na delu. Organizacijo obvladuje volja do moči. Orientacija izhaja iz želje, ki je oprta na neko védenje.

To s o preroške besede in prerokba se uresničuje: svet postaja vse bolj kaotičen in potreba po orientaciji vse bolj žgoča. Ne moremo in ne smemo pričakovati, da bo nekdo drug določil smer našega delovanja in razvoja ali da se bomo opotekali sem in tja pod pritiski zunanjih ali notranjih sil. Okrog obletnice so lepa priložnost, da »izmerimo daljo in nebeško stran«, si ponovno priključimo pred oči, kje smo bili, kako smo se razvijali in kam smo prišli in – kako naprej. Kdo smo? Kaj je naše jedro? Kaj naša hrbtenica? »Identitetna politika« je na slabem glasu, češ da vodi v konflikte, če vsak brani svoje in si prizadeva ohraniti svojo istovetnost. Njeno nasprotje je splošna razpoložljivost: danes sem to, jutri nekaj drugega, kakor piha veter. Veter pa vedno piha tako, kot hočejo močni, naj bodo anonimni ali ne, v svojo korist. Častitljivi pisateljski starosta, Boris Pahor, brani svoje zavzemanje za narodno zavest, za slovenstvo. »To ni nacionalizem,« pravi. Ne skušamo podjarmiti drugih, jim vsiliti svojega jezika in svoje kulture. Hočemo samo ohraniti in uveljavljati svojo bit. Biti, kar smo. Tako tudi mi skušamo samo ugotoviti, kaj je naša strokovna identiteta, specifičnost, in jo poudariti; opirajoč se na to jedro kljubovati vetrovom in – jadрати.

¹ Ker se urednik upravičeno ni strinjal, da bi namesto prigradnega članka ob stoletnici Univerze v Ljubljani ponatisnili kak moj že objavljeni članek o raziskovanju in izobraževanju, sem, čeprav sem že dvanajst let v pokoju, ustregel prošnji dekanje, prof. dr. Vesne Leskošek, in napisal ta članek, ki je pravzaprav umetniško nadgrajena lepljenka mojih prejšnjih objav. Dekanji se zahvaljujem za to priložnost in počastitev. – Avtor

Ko se je odločalo o preimenovanju Visoke šole za socialno delo v Fakulteto za socialno delo, preimenovanju, ki ni bilo preprosto zamenjava naslovne table, so nas spraševali, ali je socialno delo znanost, morda v pričakovanju, da bi mi sami uvidevno zanikali svojo upravičenost do vstopa v družbo fakultet. Odgovorili smo samozavestno: »Je znanost«.

V prid preimenovanju v fakulteto je pretehtala preprosta analogija. Socialno delo je kot medicina: praktična stroka in veda o tej stroki hkrati. Mož, katerega beseda je zaleгла, je razumel. Medicina je ena od tradicionalnih univerzitetnih disciplin. Ni »čista znanost«; pomaga si s »čistimi znanostmi«, vendar tudi sama raziskuje svoje početje; se sprašuje o tem, kako zdraviti bolje. Srednjeveška univerza kot sestava treh *facultates*, prava, medicine in teologije, je bila očitno dogovorna stvar, stvar konvencije. Ne izvira iz nobenega »višjega« in enotnega načela. Z današnjega vidika, vidika znanstvene univerze, je smešno neznanstvena in obrtniška: poučuje veščine in razlaga Boga. A iz poučevanja veščin se je razvilo znanstveno raziskovanje. Od kod ta naša samozavest, prepričanje, da smo upravičeni biti v družbi fakultet znanstvene univerze?

Začelo se je z odvisnostjo od uveljavljenih strok in ved

Ko je pri nas začela delovati šola za socialno delo (1955), je socialno delo po vsem svetu veljalo za pol-stroko, semi-profesijo, tako kot od medicine odvisna zdravstvena nega in še kakšna podobna stroka. Pravi stroki sta bili medicina in pravo. Pol-stroka je bilo socialno delo prav zato, ker ni bilo hkrati znanost, saj naj bi svoja znanja črpalo iz drugih ved. V predmetniku višje šole je bil – kot so poudarili že drugi (Rapoša Tajnšek, 2005) – šele nekaj let po ustanovitvi uveden samo en poseben strokovni predmet, metodika socialnega dela, vse drugo so bili pravni predmeti in predmeti uveljavljenih ved, kot so psihologija, sociologija, socialna medicina idr. Prihodnji socialni delavci naj bi se med šolanjem seznanili z relevantnimi spoznanji teh ved in upravnih smernic in jih potem sami, kakor bi vedeli in znali, prekvasili in spremenili v uporabna vodila za prakso. To je težko izvedljiva naloga. Vendar kot posamezniki pri tem niso bili povsem prepuščeni samim sebi. Že takoj, ko se je začela uveljavljati nova stroka, so si na strokovnih seminarjih začeli zaupati izkušnje o praktičnem delu in skupaj sprejemati smernice za delo.

Poleg toka spoznanj iz uveljavljenih ved se je začel vzpostavljati tok podatkov in informacij o tem, kako poteka praksa in kateri so njeni problemi. V prostoru med teorijo, ki je bila posredovana v šoli, upravnimi smernicami ministrstva za socialo (v času socializma »državnega sekretariata«) in prakso v socialnih zavodih (centrih, zavodih, šolah ipd.) se je v obliki strokovnih seminarjev in posvetovanj vzpostavljalo področje izmenjave znanj in informacij med teorijo in prakso – včasih zbranih s formalnimi raziskovalnimi metodami, anketami ipd. Ta strokovna izmenjava je bila zametek poznejše posebne vede o socialnem delu. Ob tem so se pojavile tudi druge sestavine poznejše institucionalizirane vede: strokovno glasilo (*Vestnik za socialno varstvo LRS*, pozneje *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, danes *Socialno delo*) in zametki empiričnega raziskovanja v šoli za socialne delavce, na samem začetku

v obliki diplomskih nalog študentov. Katja Vodopivec (1961) je zapisala svoje predavanje o tem, kako pišemo diplomsko nalogo. Podobno navodilo je dal študentom tudi Bernard Stritih. Temu dogajanju je sledilo tudi mišljenje, ki je teoretično upravičilo obstoj posebne vede o socialnem delu.

Ob koncu šestdesetih let se je šola okrepila z mlajšimi pedagoškimi delavci, diplomiranimi psihologi, sociologi in pravniki, ki so pomenili tudi nov zagon za razvoj šole in stroke.

Raziskovanje je ključno za refleksijo o praksi in gradnjo teorije ravnanja

Odločilni obrat na področju razmišljanja o raziskovanju v socialnem delu, obrat, ki ga danes vidim kot takega, takrat se tega nisem tako jasno zavedal, je bila kritika v svetovnem socialnem delu razširjenega pojmovanja, da je raziskovanje pomožna metoda socialnega dela (Mesec Bl., 1971). To pojmovanje je objavljeno v učbeniku socialnega dela Friedländerja in Pfaffenbergerja, učbeniku, ki je bil preveden v slovenščino leta 1970 (Friedländer in Pfaffenberger, 1970). Moja kritika se je nanašala na to pojmovanje, ne na učbenik v celoti. Ta je bil predmet druge vrste (neupravičene) kritike, to pa moram zaradi časovne oddaljenosti pojasniti mlajšim generacijam.

Prvi avtor učbenika, Walter A. Friedländer (1891, Berlin–1984, Oakland), je bil nemški socialni pedagog, pozneje tudi sodnik za mladoletnike, ki se je pred nacisti leta 1933 umaknil prek Švice v ZDA in nato poučeval na različnih ameriških univerzah (Chicago, Berkeley), po vojni pa tudi na univerzah v Zvezni republiki Nemčiji (Wikipedia, 2019). Z njegovim delom *Osnovna načela in metode socialnega dela* se je ob svojem študijskem bivanju v švicarskem Freiburgu seznanil Bernard Stritih, ki je tedaj na višji šoli predaval metodiko socialnega dela. Po skriptah Katje Vodopivec *Priročnik iz metodike socialnega dela* (Vodopivec, 1959; o tem učbeniku podrobneje v Čačinovič Vogrinčič, 2006 a), ki so imele velik odmev v vseh jugoslovanskih šolah za socialno delo, in tezah o metodah socialnega dela predavateljice Ade Klanjšček je bil to prvi tuji učbenik socialnega dela, preveden za našo rabo. Bernard Stritih je pridobil prevajalko, gospo Doro Vodnik (ženo pesnika Antona Vodnika, enega vodilnih predstavnikov »katoliškega ekspresionizma«; Buttolo, 2013) in založnika (Tehniška založba v Ljubljani). Napisal je tudi razmeroma obširen in tehten, še danes uporaben uvod v to knjigo (Stritih, 1970). Danes bi težko rekonstruirali takratno dogajanje (dokumenti so se ob različnih selitvah ali zaradi drugih razlogov porazgubili, nekatere priče pa so še žive), dejstvo pa je, da je Stritih zaradi te knjige prišel v nemilost pri takratnem vodstvu šole, ki mu je očitalo nekaj takega kot »buržoazni odklon« od marksistične ideologije. Dejstvo je tudi, da je ta gonja sovpadala z »idejno diferenciacijo«, s katero so s tedanje Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo zaradi idejne »nekompatibilnosti« odstranili nekaj profesorjev, med njimi Tineta Hribarja. Kolega Stritih je obdržal službo, morda tudi zato, ker je imel oporo več drugih sodelavcev, ki so se postavili po robu gonji proti njemu.

Moral sem to omeniti, da ne bi nastal vtis, da se pridružujem (ali da sem se pridružil) ideološki kritiki celotnega učbenika. Ne, moja kritika je bila uperjena proti pojmovanju vloge raziskovanja v socialnem delu in ni izhajala iz ideoloških premis. Posamezna poglavja v učbeniku so prispevali različni avtorji, ne samo Friedländer, poglavje o raziskovanju pa je prispeval samo Friedländer. Uvrščeno je v zadnji, peti del knjige z naslovom *Uprava in raziskovanje na področju socialnega varstva*, in sicer kot drugo poglavje z naslovom *Indirektne tehnike za olajševanje prakse socialnega dela*. Med temi je najprej obravnavana uprava, povsem na koncu pa »raziskovanje socialnega dela«. Temu so namenjene nepolne štiri strani v knjigi, ki ima 295 strani besedila brez seznama literature in indeksa. Ko danes ponovno berem to besedilo, spoznavam, da bi bil lahko v njem dobrohotno izbrskal in poudaril pomen, ki sem ga potem sam dal raziskovanju te stroke in ki ga Friedländer (Friedländer in Pfaffenberger, 1970, str. 295) izraža nepoudarjeno in nedosledno, kajti tudi on pravi,

da mora raziskovanje v socialnem delu razvijati in definirati lasten pojmovni svet, tako da pojme socialnih ved izbira, spreminja in prilagaja svojim ciljem. [...] pojmi iz vseh mogočih področij praktičnega dela se lahko strnejo [...] se razvija teorija [...] da socialni delavec lažje doume razne soodvisnosti [...] posreduje mu centralne pojme [...] tako da se lahko razvija obsežna trdna teorija prakse, ki vzdrži še tako sistematično preverjanje.

Ta »obsežna, trdna teorija prakse« bi lahko bila vsebina posebne, samostojne vede o socialnem delu, a Friedländer je kot take ne prepozna in ne promovira, saj bi to pomenilo preseči obzorje takratnega povsod uveljavljenega pojmovanja socialnega dela kot odvisne pol-stroke.

Z vidika praktičnega socialnega dela, pozornosti, ki jo temu lahko nameni socialni delavec, je raziskovanje res »pomožna«, postranska naloga; morda podrobno izpolnjevanje statističnih obrazcev, sem in tja kakšna anketa in podobno. Tudi od zdravnika se ne pričakuje, da se bo ob ukvarjanju s pacienti ukvarjal še z raziskovalnim delom za napredek stroke. Dovolj je, da se spozna na laboratorijske izvide in diagnostične instrumente in kot uporabnik raziskovalnih ugotovitev na metode medicinskega raziskovanja. Raziskovanje je prihranjeno za tiste zdravnike, ki se poleg zdravljenja ukvarjajo s poučevanjem in si prizadevajo napredovati po akademski lestvici.

Tudi v okviru naše tedanje metodike (Vodopivec, Stritih) naj bi socialni delavec izvajal zgolj »operativne analize«, to je, zbiral podatke, potrebne za smotrno izvedbo praktičnega ukrepa. Tudi po tem pojmovanju je raziskovanje izvedeno v okviru praktičnega ukrepanja in se ne pojavlja kot kritična refleksija o praktičnem ravnanju. Resnici na ljubo pa je treba dodati, da Vodopivec (1959) poudarja potrebo po samorefleksiji stroke: »... socialni delavec ... se svojih metodičnih postopkov zaveda, jih spozna, jih analizira in razvija.«

To pojmovanje je bilo treba preseči; preseči v Heglovem pomenu besede *aufheben*, upoštevati, a nadgraditi. Z vidika stroke kot celote je raziskovanje osnovno sredstvo njene samorefleksije in gradnje njene teorije, ob tem pa tudi operativno sredstvo zbiranja podatkov znotraj praktičnih projektov. Kritika podrejenosti raziskovanja je torej pomenila na ravni mišljenja za-

metek razvoja samoozaveščene socialnodelovne vede, kot so bile na ravni institucionalnega dogajanja tak zametek različne prej omenjene oblike strokovne komunikacije o praktičnem delu. Leta 1969 je bila izvedena tudi prva raziskava v okviru Višje šole za socialne delavce, *Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo* (Brinc, 1969). To je bila v resnici raziskava socialnega dela, njegovih konkretnih razvojnih možnosti. Druga njena pomembna značilnost je bila, da je bil v njenem okviru narejen pregled izkušenj z vključevanjem prostovoljnih sodelavcev in ustreznih ureditev tako v zahodno- kot vzhodnoevropskih državah, torej ideološko nepristranski pregled, v času, ko je veljavna politika zagovarjala »partijnost znanosti«, se pravi njeno ideološko pristranskost s sklicevanjem na dogmo o zgodovinski naprednosti proletariata.

Učni načrt predmeta *Raziskovanje v socialnem delu* je v obdobju jugoslovskega »komunizma«, ki ga danes zgrešeno abstraktno pojmovanega kot »totalitarizem« tlačijo v isti koš z nacizmom in fašizmom, sprejel tripartitno (učitelji, študentje, člani družbene skupnosti) sestavljeni svet Višje šole za socialne delavce v zelo preprostem postopku glasovanja o predlogu, ki sem ga bil pripravil (Mesec Bl., 2005 b). Ta predlog sem obširno utemeljil. Tako sem vse obdobje obstoja višje šole poučeval metodologijo izvajanja empiričnih raziskav (s statistiko) v zavesti, da gre za temeljni predmet, ki usposablja za empirično znanstveno refleksijo o strokovnem delu in gradnjo teorije socialnega dela. Na začetku je bila to seveda zgolj še nerazčlenjena programska zamisel, ki pa je v nadaljnjem razvoju dobivala določnejšo podobo. Učni načrt je vseboval metodologijo in statistiko v logičnem zaporedju faz raziskave od formuliranja problema prek zbiranja podatkov do statistične obdelave in poročila. To je pomenilo, da je bilo statističnemu delu odmerjeno nekoliko manj prostora, kot bi ga sicer zaslužila statistika kot samostojna veda, vendar je bila s tem poudarjena enotnost raziskovalnega procesa.

Vaje sem si po zgledu vaj pri občni psihologiji in po nekem priročniku za vaje iz sociološkega raziskovanja zamislil kot vrsto malih raziskovalnih projektov, ki bi jih študentje izvajali po navodilih, na koncu pa bi svoje metodološko izobraževanje kronali z majhnim samostojnim raziskovalnim projektom. Načrt vaj je vseboval 16 osnovnih projektov praktičnega raziskovanja in 3 dodatne. (Mesec Bl., 2005 a, b)

V članku, ki ga navajam, so ti projekti naštet.

Podrobno sem v svojem omenjenem poročilu o razvoju predmeta in pouka o raziskovanju navedel ta seznam, da bi nazorno pokazal, da so študentje že v prvem obdobju obstoja šole, na začetku sedemdesetih let, izvajali manj zahtevne, krajše raziskave in tako preizkušali teoretsko znanje metodologije, pridobljeno na predavanjih in ob študiju literature, pri praktičnem izvajanju raziskave. Poleg tega so nekateri študentje sodelovali pri raziskovalnih projektih šole v vlogah anketarjev in drugih podrejenih vlogah. Poseben pomen pri povezovanju teorije s prakso in vključevanju študentov v raziskovalni proces je imela pedagoška oblika, ki smo jo tedaj povzeli po v svetu priljubljeni ideji projektne študije in jo opisujem v nadaljevanju.

Skupinska dinamika, blok eksperimentalne vaje: prvi vrhunci šole na področju izobraževanja

Novi zagon šole, omenjen prej, zagon, ki so ga povzročili mlajši sodelavci, se je ujel v resonanco s takratnim vrenjem mladine povsod na Zahodu. »Študentska revolucija« (1968), ki se je začela kot protest proti vietnamski vojni in nadaljevala kot protest proti »establišmentu«, to je političnim institucijam, političnemu razredu in institucijam sploh, je sprostila tudi načine poučevanja in odnose na univerzah. Študentske revolucije so odmevale tudi v Jugoslaviji in tu dobile značaj protesta proti birokratskim zastranitvam socializma za »pravi« socializem. Vse te okoliščine so pripomogle k temu, da smo v šoli začeli izvajati »senzitivnostne treninge«, to je skupinskodinamična usposabljanja, katerih institucionalni pobudnik je bil Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (tudi sicer v začetnem obdobju razvoja šole naš institucionalni mentor, v njem pa Bronislav Skaberne), v katerega okviru so bila s sodelovanjem dunajskega eksperta Otta Wilferta izvedena prva takšna usposabljanja, pri katerih se je (v »avtoritarnem režimu«) močno podarjalo načelo demokratičnega vodenja. Na začetku so se jih udeleževali učitelji, potem pa smo vsako leto na šoli priredili tudi trening za več skupin študentov. Pobudnik in usmerjevalec, naš skupni mentor tega usposabljanja, je bil kolega Bernard Stritih. To je pomenilo, da so se skupine študentov enkrat na leto za več dni »umaknile« iz vsakdanjega šolskega obrata, bodisi dobesedno, na začetku v kak letoviški kraj, bodisi, manj skrajno, v izoliran prostor v šoli, in se prepustile naravnemu procesu oblikovanja strukture skupine, ki so ga ob tem udeleženo spremljale in raziskovale. Izvajanje treningov »občutljivosti za skupinsko dogajanje«, treningov usposabljanja za demokratično vodenje skupin, je bila tedaj zelo pogumna poteza in po tej obliki raziskovalnega izobraževanja je šola zaslovela med strokovnjaki drugih šol in ustanov, ki so pozneje prevzemale to obliko usposabljanja.

Iz tega so se v naslednji fazi razvile »blok eksperimentalne vaje« kot oblika projektne študija. Enkrat na leto smo en teden pouka namenili tem vajam. Študentje so se razdelili na manjše skupine (do 15 oseb), vsaka skupina si je zadala kak projekt in se ves teden ukvarjala z raziskovanjem izbranega vprašanja. Vmes so se skupine od časa do časa zbrale na skupnem predavanju, da bi se potem spet porazdelile po svojih prostorih. Zadnji dan smo na plenarnem zasedanju vseh skupin poslušali in komentirali poročila o celotedenskem delu. Ne prav veliko preddverje nekdanje višje šole na Poljanah je bilo nabito polno zagnanih, sproščenih in vedrih študentov, ki so skupaj z učitelji, ki se jih je seveda to razpoloženje zelo dotaknilo, poslušali in komentirali izide svojega raziskovalnega dela. Še danes se mi zdi, da je bil to posebne vrste vrhunec v življenju te šole, saj so se študentje in učitelji resnično tudi osebno povezali v skupnem raziskovanju in učenju v delujočo skupnost raziskovalno učečih se. Kaj drugega naj bi bila univerza kot skupnost študentov in učiteljev, združenih v raziskovanju in učenju? Pa šola tedaj še ni bila članica univerze.

Akcijsko in kvalitativno raziskovanje

Na začetku sedemdesetih let smo na šoli, da bi utemeljili potrebo po visokošolskem izobraževanju socialnih delavcev, izvedli raziskavo o poklicnih vlogah in stališčih do izobraževanja *Socialni delavec in socialno delo v samoupravni družbi* (Mesec Bl. in Stritih, 1972). To še ni bila prava raziskava socialnodelovnega ravnanja, se je pa temu približala z opisom delovnih nalog socialnih delavcev na različnih področjih. O raziskavi smo poročali in o svojski teoriji socialnega dela razpravljali s predstavniki drugih jugoslovanskih šol na posvetovanju v Portorožu istega leta (Mesec Bl., 1972 a). V tistih letih smo tudi organizirali prve seminarje o raziskovanju za socialne delavce (Mesec Bl., 1972 b).

Od sredine sedemdesetih let do začetka osemdesetih so se nove zamisli porajale v okviru akcijskoraziskovalnih projektov socialnoterapevtskega dela z otroki in mladino začenši s kolonijami za otroke z motnjami vedenja in osebnosti na Rakitni in Pohorju (pobudnika in vodji prvih dveh kolonij sta bila Anica Kos in Bernard Stritih). Tedaj so k raziskovalni metodologiji projektov, katerih nosilec je bil Bernard Stritih, prispevali Franko Adam (kvalitativno in akcijsko raziskovanje), skupina študentov – prostovoljnih vzgojiteljev, v kateri sta izstopala Srečko Fišer in Bojan Baskar, študenta Filozofske fakultete (fenomenološki pristop), in Blaž Mesec (analiza protislovij projekta) (Stritih, 1977). Po zgledu teh projektov, pri katerih smo združevali strokovno delovanje in raziskovalno delo, smo v okviru šole, delno v sodelovanju z Inštitutom za sociologijo in filozofijo, izvedli projekte prostovoljnega dela s taborniki in prostovoljnega dela z otroki v šoli (učna pomoč) in krajevni skupnosti (Stritih, 1980, 1981, 1982). Ob tem smo razmišljali o raziskovalni metodi tako v smeri izdelave načel, metod in tehnik akcijskega raziskovanja kot v smeri izpeljave metod in tehnik kvalitativnega raziskovanja iz filozofskih in socioloških osnov, ki jih je nakazalo delo Franeta Adama (Adam, 1980, 1982). Vse to se je dogajalo še v okviru višje šole, ki je s svojim raziskovalnim delom presegala svoj okvir zgolj izobraževalne ustanove. Njena raziskovalna dejavnost je bila izjema med drugimi višjimi šolami.

Obe metodi, akcijsko raziskovanje in kvalitativna metodologija, se od tedaj nadaljujeta in razvijata. Sestavljata poleg metod evalvacije dela (Rode, 2005; Mesec Bl., 2006 b; Rihter, 2010) raziskovalno metodološko specifičnost socialnega dela; specifičnost v pomenu svojske, naravi praktičnega dela primerne kombinacije metod, ki jih sicer uporabljajo tudi druge vede. Akcijsko raziskovanje je raziskovanje strokovnega ravnanja *in situ*. Izvrsten sodoben primer tega je raziskovalni projekt *Učenci z učnimi težavami* (Šugman Bohinc, 2011). Kvalitativna metodologija daje orodja za analizo in refleksijo na podlagi opisov posameznih primerov dela in pogovorov (intervjujev) ter drugega kvalitativnega gradiva, ki nastaja ob strokovnem delu. Obe metodi smo tudi obširno opisali in metodološko kritično ovrednotili (Mesec Bl., Flaker in Baskar, 1982; Mesec Bl., 1998, 2006 a).

Leta 1976 je Višja šola za socialne delavce postala članica Univerze v Ljubljani. Leta 1981 je bila vpisana v razvid Raziskovalne skupnosti Slovenije kot izvajalka raziskav na področju kriminologije in socialnega dela; leta 1985 v register raziskovalnih organizacij. Do vključno leta 1991 je bilo v okviru Višje šole za socialne delavce izvedenih 52 raziskav (Kunič, 2011). Ob koncu sedemdesetih let je na šoli kot zunanji sodelavec predaval prihodnji rektor univerze Ivan Svetlik.

Visoka šola: razširitev programa in obogatitev vede s spoznanji praktikov

Kot pripravo na vzpostavitev visokošolskega programa smo v osemdesetih letih izvajali programe specializacij po višji šoli (začetek leta 1987). Z raziskovalnega vidika, vidika bogatitve vede o socialnem delu, so bili ti programi pomembni, ker so v njih sodelovali praktiki z neposredno izkušnjo praktičnega socialnega dela, ki so v svojih specialističnih nalogah raziskovali konkretne probleme svoje prakse. Poleg tega moram omeniti pot do visokošolske oziroma univerzitetne diplome, ki jo je omogočal vpis v nadaljevanje študija na Fakulteti za družbene vede (prej FSPN) in tudi na Filozofski (domska pedagogika) in (z diferencialnimi izpiti na Pedagoški fakulteti). Ko smo se dogovarjali o sodelovanju med FSPN (1976), smo v kolegialnih razpravah s profesorjema Zdravkom Mlinarjem in Zdenkom Roterjem razčiščevali odnos med sociologijo in vedo o socialnem delu in naleteli na razumevanje in uvideven, čeprav še nekoliko skeptičen odziv, ko smo zagovarjali svoje pojmovanje posebne vede o socialnem delu. Sodelovanje z omenjenima fakultetama je pomenilo, da se je precej diplomantov Višje šole za socialne delavce izšolalo v sociologe ali pedagoge. To bi lahko – če bi se ti diplomanti vračali na področje sociale – obogatilo stroko in vedo s širšimi pogledi in povezovanjem z drugimi strokami in vedami.

Ob prehodu na štiriletni visokošolski študij (1992) – v obdobju rektorja Univerze v Ljubljani akademika Mihe Tišlerja – se je študij metodologije in spoznanj vede o socialnem delu še razširil, predvsem na dva načina. Prejšnji predmet Raziskovanje v socialnem delu so nadomestili predmeti Metodologija raziskovanja v socialnem delu s statistiko I in II v drugem in tretjem letniku in Raziskovalni seminar kot priprava na diplomsko nalogo v četrtem letniku. S tem je bil omogočen dovolj obsežen in izčrpen pregled kvantitativne in kvalitativne metodologije ter opisne in inferenčne statistike.

Drugi gradnik, ki ga je dodal prehod na visokošolski program, je bilo dejstvo, da so se v visokošolski študij vpisovali diplomanti višješolskega študija, ki so do tedaj že delali v praksi. Njihove seminarske in diplomske naloge so obravnavale primere in probleme prakse. To je bilo obdobje tesnega povezovanja empiričnega raziskovanja, teoretskih konceptualizacij in praktičnih izkušenj. Ta spoznanja so se, kolikor je bilo mogoče, vgrajevala v osrednje strokovne predmete Teorija pomoči I in II, Socialno delo z družino in druge. Ob njih pa se je razvijala tudi metodologija raziskovanja, predvsem kvalitativnega (Mesec Bl., 1998). To obdobje plodnega sodelovanja praktikov pri izobraževanju in raziskovanju imam za drugi vrhunec v razvoju šole. Pomembno vlogo pri tem pripisujem seznanjanju študentov s kvalitativno metodologijo, saj so z njo dobili orodje, s katerim so lahko bolj smiselno kot s kvantitativnimi metodami obdelovali in analizirali opise primerov in drugo kvalitativno gradivo, ki je nastajalo ob njihovem praktičnem delu. V tem obdobju je v obliki diplomskih nalog nastalo veliko kvalitativnih raziskav. Razvijati smo začeli metodologijo evalvacije in evalvacijskih raziskav (Mesec Bl., 2006 b; Rode, 2005; Rihter, Rode in Kobal Tomc, 2004; Rihter, 2004, 2010).

Omenim naj še, da smo v devetdesetih letih, ko se je osamosvojena Slovenija odprla Evropi, učitelji sodelovali v mednarodnih izmenjavah programa TEMPUS in celo koordinirali program TEMPUS »Študij duševnega zdravja v skupnosti« (Flaker, 1995).

Utrjevanje specifičnosti vede o socialnem delu

V obdobju visoke šole smo se seznanili z učbenikom systemskega socialnega dela kot socialnega svetovanja švicarskega socialnega delavca in teologa Petra Lüssija (1991). Sam sem v pripravah za predavanja iz Teorij pomoči socialnega dela II pregledal več različnih učbenikov socialnega dela in pri tem predmetu predstavil različne pristope v socialnem delu: psihodinamski pristop, fenomenološko-eksistencialistični pristop, interakcijsko teorijo socialnega dela in sociološko-organizacijsko teorijo socialnega dela (Mesec Bl., 2002, 2003, 2004), vendar tako izvirne, sistematične in dosledne, tudi kritične do dotodanjih pristopov, predvsem pa specifične teorije socialnega dela, kot je Lüssijeva, nisem našel. Morda njegov najvrednejši prispevek k razmišljanju o socialnem delu je ugotovitev, da ima socialno delo svoje specifično jedro, ki je značilno le zanj. Socialno delo ima svoj ožji in širši pomen. Socialni delavci so izvedenci samo za ta jedrna opravila. Vse drugo, kar še delajo kot strokovni delavci, lahko opravljajo ali bi opravljali tudi drugi profili, sociologi, psihologi, upravni delavci ipd. Ali drugače: ni vse, kar delajo socialni delavci, socialno delo. To pomeni, da teorija socialnega dela oblikuje svoje posebne pojme in ne prevzema pojmov drugih ved in strok, prava, sociologije, psihologije ipd., kot je poudarjal že tudi Friedländer (Friedländer in Pfaffenberger, 1970).

Tradicionalno metodiko socialnega dela, kot jo predstavlja Friedländer, kritizira Lüssi prav zato, ker ta metodika ne pove, kaj je v ravnanju socialnega delavca specifičnega, kaj je njegova ekspertnost. Ta se morda skriva v delu s posameznimi primeri; že skupinsko delo lahko izvaja socialni pedagog, skupnostno pa organizator dela oziroma strokovnjak organizacijskih ved. Lüssi je naklonjen pojmovanju, da je socialni delavec specifično usposobljen za obravnavo socialne problematike tudi na skupinski in skupnostni ravni, čeprav ni edini strokovnjak, ki se spozna na skupinsko ali skupnostno delo kot tako.

Skoraj petsto strani obsegajoče teorije socialnega dela tu ni mogoče predstaviti. Osnovne koncepte je povsem ustrezno povzela Gabi Čačinovič Vogrinčič (2006 b, str. 49), ki pravi, da ti koncepti zanjo »ostajajo nepogrešljiv temelj socialnega dela«. Naj zaokus navedem le nekaj zame ključnih postavk. Naloga socialnega dela je reševanje socialnih problemov, kot jih po svojih merilih definira veda o socialnem delu, ne kdorkoli, in imajo svoje posebne značilnosti in strukturo. Socialno delo pomaga pri zadovoljevanju osnovnih potreb ljudi: potrebe po bivališču, hrani, stvareh za osebno uporabo (obleka, pohištvo, prevozna sredstva), denarju, pridobitnem delu, vzgoji in izobraževanju, oskrbi in funkcionalnih odnosih z osebami.

Sredstva, ki jih socialno delo uporablja pri reševanju socialnih problemov, so: institucija, denarna in materialna sredstva, storitve, prostovoljni pomočniki, pravni okvir, strokovno znanje in strokovni jezik ter osebnost socialnega

delavca. Socialni delavec ravna v skladu z metodičnimi načeli, ki se delijo na konceptualna načela, načela ravnanja in načela sprejemanja. Pri svojem delu uporablja šest načinov ravnanja: svetovanje, pogajanje, intervencijo, zagovornišvo, priskrbovanje in oskrbovanje. Vprašajmo sociologa, psihologa ali pravnika, ali pozna te smernice in ali bi znal izvajati socialno delo. Bi, če bi se tega naučil, dotlej pa mora priznati, da tega ne pozna in ne zna. Žal moram ugotoviti, da razen nekaj poglavij tega učbenika nismo dali prevesti.

Ob Lüssijevi teoriji se je utrdilo naše prepričanje, da je veda o socialnem delu nekaj specifičnega in da ne gre za »aplikativno sociologijo« ali kakršnokoli aplikacijo druge vede, za »aplikativno vedo«. Na področju naravoslovja in tehnike je najbrž smiselno razlikovati teoretske vede, fiziko, kemijo, biologijo, od tehničnih in tehnoloških ved, ki aplicirajo njihova spoznanja. Na področju družbenih in humanističnih ved je tako razlikovanje sicer možno, vendar ob hkratni zavesti, da stroke in vede o ravnanju, ki v določeni meri aplicirajo spoznanja teoretskih ved, same odkrivajo družbena in »človeška« dejstva in posredujejo svoja spoznanja teoretskim vedam. Zato mi je vsaj osebno ljubša ideja enakopravno sodelujočih neodvisnih ved, ki imajo vsaka svoj predmet ali vidik preučevanja, od ideje o nadrejenih teoretskih in podrejenih aplikativnih vedah. Veda o socialnem delu tudi ni »interdisciplinarna veda«, kot so pisali nekateri, vsaj ne v pomenu zgolj konglomerata spoznanj, prevzetih iz drugih ved. Nikakor ne: veda o socialnem delu sama ustvarja svojska empirična spoznanja in teoretske koncepte o naravi, okoliščinah in posledicah praktičnega, strokovnega socialnega dela.

Lüssi ni edini, ki zagovarja – in ustvarja! – specifično teorijo socialnega dela. Tudi pregled interakcijske teorije socialnega dela Shulmana (1998), ameriškega učitelja socialnega dela, je pokazal, da se njen avtor odločno zavzema za svojsko vedo. Kritizira npr. teorijo »kognitivno-vedenjskega socialnega dela«, ki je aplikacija določene psihološke in psihoterapevtske teorije:

To bi pomenilo, da bi z modelom, sposojenim pri drugi vedi, modelom, ki ni zakoreninjen v isti zgodovini kot stroka socialnega dela, nadomestili naše svojsko pojmovanje funkcije socialnega dela. (Mesec Bl., 2004).

Praksa študentov pomeni povezovanje strokovne prakse, izobraževanja in raziskovanja

V vseh omenjenih akcijskoraziskovalnih projektih so kot prostovoljci sodelovali študentje, ki so večinoma opravljali dvojno vlogo praktičnega delovanja in raziskovanja hkrati. Mnogi so na podlagi te svoje prakse izdelali raziskovalne seminarske in diplomske naloge.

Vse od ustanovitve šole je praksa študentov na učnih bazah sestavni del študija. Bila pa je v različnih obdobjih razvoja šole različno organizirana. Zdaj, v okviru fakultete, je organizirana v vseh letnikih, nad organizacijo pa od leta 2007 dalje bedi Center za praktični študij v okviru fakultete. Po stanju v št. letu 2014/15 je vsak študent med celotnim študijem opravil 560 ur prakse kot neposrednega dela z uporabniki v različnih organizacijah javnega in nevladnega sektorja (Mesec M., 2015 a). Praksa ne pomeni samo, da študent

na učni bazi pač nekaj dela, kar mu tam odredijo ali kar sam bolj ali manj iznajdljivo poišče. Vse od začetka je praksa vodena, reflektivna praksa. Študent ima mentorja na šoli in na učni bazi. Med prakso mora opraviti različne naloge »za šolo«, kot so pisanje dnevnika, priprava različnih načrtov in analiz za konkretno delo z uporabniki. Študentje se med prakso v rednih razmakih sestajajo na fakulteti v mentorskih skupinah in v njim opravljajo refleksijo o svojih izkušnjah. Veliko študentov si ob praktičnem delu izbere temo za diplomsko nalogo in svojo dejavnost na učni bazi izkoristi za zbiranje podatkov. Pogosto izbrane teme izražajo realno problematiko učne baze, tako da so te zainteresirane za izide diplomske raziskave.

Specifičnost socialnega dela, v nasprotju s številnimi drugimi akademskimi disciplinami, je prav v tem, da je spoznavanje konkretnih spretnosti dela z ljudmi enako pomembno kot teoretske vsebine. Če praksa ne bi bila več enakovreden del izobraževanja, bi socialno delo začelo izgubljati svojo specifičnost in bi se začelo spreminjati v enega od številnih drugih družboslovnih profilov. (Mesec M., 2015)

Ugotovimo lahko, da študentje v okviru praktičnega študija neposredno, »na svoji koži«, doživijo povezovanje izobraževanja, raziskovanja in prakse.

Omenim naj, da se je šola leta 1996 s posredovanjem Ministrstva za šolstvo preselila na zdajšnjo lokacijo na Topniški 31, v večje, a tedaj le za silo primernejše prostore. Tudi tedanje vodstvo univerze, na čelu z rektorjem Alojzom Kraljem, je bilo naklonjeno šoli. Ob menjavi rektorske ekipe je šolo obiskal rektor Jože Mencinger in z velikim razumevanjem poslušal naše argumente za fakulteto.

V obdobju visoke šole je bilo izvedenih novih 30 raziskav.

Prva doktorica znanosti socialnega dela: naj ne bo prva lastovka, ki še ne prinese pomladi

S študijskim letom 2003/04, v mandatu rektorja Jožeta Mencingerja, smo namestili novo »vhodno tablo«, visoka šola se je preimenovala v fakulteto. Fakulteta za socialno delo je začela izvajati univerzitetni študij socialnega dela ter magistrski in doktorski študij. Po skoraj petdesetih letih obstoja šole smo dosegli status, ki omogoča neoviran razvoj vede, saj se v šolo in na raziskovalna področja vračajo tudi formalno vrhunsko usposobljeni kadri, usposobljeni v svoji specifični vedi.

Prav ob prehodu so leta 2003 v primerni vezani obliki izšla skripta Vide Milošević Arnold in Milka Poštraka *Uvod v socialno delo*, skripta, ki so se v manj privlačni obliki uporabljala že vsaj desetletje. To je panoramski pregled stroke, njenega razvoja in razvejenosti, ki predvsem s pregledom različnih »modelov socialnega dela« predstavlja širši kontekst vede socialnega dela in je s tega vidika informativen, kot vodilo za prakso pa je premalo osredinjen na temeljno (Milošević Arnold in Poštrak, 2003).

V prvih letih življenja fakultete se je zgodila menjava generacij. Več starejših učiteljev in sodelavcev, ki so bili nosilci razvoja od višje prek visoke šole do fakultete, je zapustilo skupnost aktivnih sodelavcev, so pa nekateri še nekaj časa predavali (Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bernard Stritih, Andreja

Kavar Vidmar, Pavla Rapoša Tajnšek, Vida Miloševič, Lidija Kunič, Blaž Mesec). Zahtevna naloga nadaljnega razvoja fakultete je prešla na mlajše generacije.

Ne morem si kaj, da ne bi te lepljenke obogatil s svojim dnevniškim zapisom z dne 19. 1. 2006 (Mesec Bl., 2006 b):

Navzoč sem bil pri prvem zagovoru doktorske disertacije v zgodovini Fakultete za socialno delo. Danes popoldne ob 14.30 ... se je v predavalnici št. 8 pred komisijo, ki so jo sestavljali doc. dr. Srečo Dragoš kot predsednik, izr. prof. dr. Vito Flaker kot mentor in red. prof. dr. Tanja Rener s FDV, začel zagovor disertacije asist. mag. Vere Grebenc z naslovom *Ocena potreb in raziskovanje lokalnih vednosti kot izhodišče za delovanje v socialnem delu*.

Ceremonija je z dolžnim odmorom za kandidatkinjo pripravo odgovorov na vprašanja komisije trajala kar dolgo, z razglasitvijo sklepa komisije – trikrat lahko ugibate, kaj se je zgodilo z ubogo Vero – in z zdravico in zakusko skoraj tri ure.

Poslušalcev je bilo okrog dvajset, polovico od tega so sestavljali Verini kolegi, učitelji in sodelavci šole, drugo polovico pa študentje, znanci in znanke in Verina družinica. Mala Eva je na koncu izjavila: »Sem mislila, da je mamica danes doktorica znanosti.« Prav je mislila. Vera se je potem spraševala, kdaj je kupila srečko za ta dogodek, in si kar sama odgovorila, da najbrž takrat, ko se je vpisala na šolo za socialno delo. Tudi jaz sem zraven bil in pil in se veselil ...

Vzpostavitev fakultete je dejansko prinesla razcvet izobraževanja in raziskovanja v vseh smereh: pomnožitev predmetov in – vsaj upam tako – izboljšanje kakovosti poučevanja in približanje prakse (od katere nikoli nismo bili ločeni v slonokoščenem stolpu akademske vede) po bolonjski reformi. Če že navajam razvojne vrhunec, je tak – tretji – vrhunec doživela šola prav v zadnjem preteklem obdobju, ko je zaživela kot fakulteta. Koliko je k temu pripomogla prav bolonjska reforma, je težko reči. Sam tej reformi nisem bil naklonjen, saj jo imam za nekaj podobnega »usmerjenemu izobraževanju«, proti kateremu sem protestiral, ker sem menil, da s poudarkom na izobraževanju za obstoječe poklice zožuje poslanstvo tako srednje šole kot še posebej univerze. To v splošnem morda velja, a šola za socialno delo je šola, ki izobražuje za določen poklic, zato ji bolonjska reforma, kot kaže, ni škodovala. Ves čas pa se moramo zavedati, da se ta poklic spreminja in da mora študij s svojo širino prispevati k človeško in družbeno smotrnim spremembam poklica. Tolažilno je prebrati, da je bolonjska reforma stroko okrepila².

Ob spreminjanju je uspelo brez prikrivanj sestaviti program, katerega večji poudarek je na socialnih predmetih in praksi. To daje stroki večjo veljavo oziroma je bila s tem okrepljena. (Mesec Bo., 2015)

Tedanja rektorica Univerze, Andreja Kocijančič, ki je prav tako kot njeni predhodniki z naklonjenostjo spremljala razvoj šole in jo tudi obiskala, pozneje ni bila zadovoljna z izvedbo bolonjske reforme na univerzi, češ da za to spremembo nismo dobili jasnih smernic (Kocijančič, 2009). Kaže torej, da smo bili pozitivna izjema, malo zato, ker je bila ideja te reforme bližje strokovnim

² Za podrobno oceno procesa in vpliva bolonjske reforme na Fakulteti za socialno delo gl. Mesec Bo. (2015).

vedam kot teoretskim, malo pa zaradi naše prizadevnosti pri načrtovanju in izvedbi popolne preнове programa.

Vprašanje specifičnosti vede pa se je, odkar smo fakulteta – kakšen paradoks – zaostriilo. Nenadoma se lahko zazdi, da z ustanovitvijo fakultete ni treba nikomur več dokazovati, da je socialno delo, poleg tega da je stroka, tudi posebna, svojska veda. Kakor da je to opravljeno, za nami. Iskanje jedra, identitete, naj bi bilo odveč, nepotrebno sitnarjenje. Nazivna tabla je naša identiteta: smo Fakulteta za socialno delo in kdo nam kaj more; kdo pa v akademiji ve, kaj je socialno delo. Kar bomo tako imenovali, to bo. Tako je. Pomeni to, da je dokazovanje specifičnosti vede do zdaj imelo zgolj instrumentalno vlogo, ki ni več potrebna? Zagovarjanje specifičnosti ima ontološki pomen: ugotavlja, kdo smo. Pri tem bi nam kot izhodišče morala biti ugotovitev, da je socialno delo veda o strokovnem ravnanju na posebnem področju. Odgovoriti mora na vprašanje, kako ravnati v različnih situacijah, s katerimi se srečujejo socialni delavci in delavke. Integracije raznovrstnih znanj za praktično ravnanje ne sme kar prepustiti individualno delujočim socialnim delavcem kot v prvem obdobju razvoja šole. Socialni delavci in delavke vedo, kaj je socialno delo in kako dobro jim služi šola. Če jih zgrešimo, smo zgrešeni.

Ne samo vprašanje specifičnosti vede, tudi vprašanje avtonomije se zdi rešeno. Vendar ni tako. Za ohranjanje avtonomije si je treba vedno prizadevati. Nikoli ni neranljiva, nikoli v celoti zajamčena; ne avtonomija stroke, ne avtonomija šole. Tudi Univerza v Ljubljani je bila nekoč Univerza kralja Aleksandra, nato Univerza Edvarda Kardelja, da bi vendarle postala preprosto Univerza v Ljubljani. Tudi Univerza ni imuna na prilizovanje in priklanjanje, naj bo oblastnikom ali politiki, ideologiji, modnim »trendom«, včasih tudi zato, da si zagotovi preživetje in določeno stopnjo notranje avtonomije. Avtonomijo lahko ogrožajo tako zunanji pritiski, vdori in prisvajanja kot tudi, morda še bolj, lastna neozaveščenost in partikularni interesi.

Od zunaj oži in ogroža avtonomijo, ne le fakultete, ampak celo univerze, birokracija, država, ki skuša vse urejati, držati vajeti vsega v svojih rokah, in ki vzpostavlja za ta namen v imenu zagotavljanja kakovosti nadzorne institucije nad avtonomnimi univerzami.

Po prenovi se je izjemno povečala birokracija celotne univerze. Nove službe, ki nadzorujejo visokošolsko polje v Sloveniji (Nakvis), postopno zmanjšujejo avtonomijo univerze. (Mesec Bo., 2015)

Tako vse deluje po načelu »Zaupanje je dobro, a kontrola je boljša«, načelu, ki uničuje avtonomijo in s tem samodejno vzpostavljanje povratnih zank in samokontrolo.

Od znotraj ogroža avtonomijo fakultete izguba specifičnosti vede. Ta je lahko posledica razdrobljenosti vede in težnje po prevladi njenih delov na račun celote in jedra. Zavedam se, da ponovno odpiram razpravo izpred več kot 15 let, ko sva s kolegom Srečom Dragošem dopisno razpravljala o vprašanju, ali je specifičnost stroke pogoj za obstoj fakultete, in se strinjala v tem, da beseda moči, to je realnih družbenih odnosov, lahko prevlada nad močjo besede, to je, nad smiselnostjo početja fakultete. Z drugimi besedami: ali lahko

obstaja fakulteta za socialno delo, ki ne raziskuje in ne poučuje socialnega dela. Odgovorila sva: to je možno (Dragoš in Mesec, 2003).

Horizontalna in vertikalna členitev raziskovalnega polja

Rdeča nit tega članka je podpora prizadevanju za razvijanje svojskosti vede o socialnem delu, ki je tudi podlaga za zahtevo po avtonomiji, po svobodnem razvijanju te specifičnosti. To nalogo otežuje dejstvo, da je ta veda zelo razčlenjena, horizontalno in vertikalno. To razčlenjenost kažeta tako predmetnik fakultete kot nabor izvedenih raziskovalnih nalog. Ne da bi zahajal v podrobnosti, ugotavljam, da iz predmetnika lahko med drugim razberemo naslednja področja izobraževanja za socialno delo: socialno delo z družino, socialna zaščita otrok, delo z mladimi, delo s starimi, delo na področju duševnega zdravja v skupnosti, delo z ljudmi z ovirami, delo na področju zasvojenosti, socialno delo v delovnem okolju, socialno delo v izrednih razmerah in druga. Za vse to so potrebna znanja o psihosocialni pomoči, socialni pravičnosti in vključevanju, diskriminaciji, o pojmovanju spola in izbirna znanja drugih ved, psihologije, sociologije, prava idr. Vsako od delovnih področij zahteva posebne prilagoditve metodike, vsako ima svoje posebnosti.

Na več teh področjih je šola opravila pionirsko delo, ki presega meje socialnega dela in pomeni prispevek h kulturni zavesti naroda. Naj omenim samo pomembno delo Darje Zaviršek na različnih področjih razmišljanja o socialnem delu: na področju dela z ljudmi z ovirami, dela pri ozaveščanju o teoriji spolov, o spolni zlorabi in travmi, o psihiatrični problematiki žensk v socialnem delu in družbi sploh, o temeljnih pojmi in vrednotah socialnega dela, o zgodovini socialnega dela ter o drugih področjih. Njena bibliografija obsega skupaj z mentorstvi že več kot devetsto enot, med njimi več monografij, tako da bi navajanje njenih konkretnih del preseglo obseg in namen tega članka (samo za primer: Zaviršek, 1994, 2000, 2005, 2018; Zaviršek in Leskošek, 2005).

Prav tako je pomembno delo na različnih področjih socialnega dela in pomembno kulturno delo opravil Vito Flaker. Razen problematike spolov ni področja socialnega dela, ki ga ne bi obravnaval: duševno zdravje v skupnosti, deinstitutionalizacija (Flaker, 1998), življenje z zasvojenostjo (Flaker, 2002), dolgotrajna oskrba, prostovoljno delo, več prispevkov o metodiki socialnega dela (Flaker, 2003 a), o socialnem delu kot znanosti o ravnanju (o intervjuju, strokovnem pogovoru, analizi tveganj, individualnem načrtovanju) (Flaker 2003 b, 2004, 2006 a), o metodologiji raziskovanja (Flaker in Schmid, 2006) in dolgotrajni oskrbi (Flaker, 2006).

Utrjeno tradicijo in razvojni potencial imata razvejena področja socialnega dela s starimi in mladino. Na področju socialnega dela s starimi Jana Mali nadaljuje delo, ki so ga zastavili Vida Miloševič, Vito Flaker in drugi (Mali, 2015; Mali, Kodele, Grebenc, Škerjanc in Urek, 2008). Na tem področju zasledimo v zadnjem času pomembne objave o skrbi za ljudi z demenco (Mali in Miloševič Arnold, 2007; Mali, Mešl in Rihter, 2011).

Milko Poštrak nadaljuje delo na področju socialnega dela v prostem času mladih (Poštrak, 2007) in na področju dela z mladino sploh (Poštrak, 2015).

Poleg tega razvija socialno-kulturno delo (Poštrak, 1996) in povezuje teorijo socialnega dela z antropološkimi koncepti (Poštrak, 2001).

Človek, ki je imel privilegij, da je lahko spremljal družbeni razvoj od osvoboditve po vojni, je lahko zaznal velik kulturni premik prav v pojmovanju odklonskosti ali »drugačnosti« – premik v smeri človeškega sprejemanja in razumevanja drugačnosti vseh pri večini prebivalstva ali pa vsaj pri bolj ozaveščenem delu. K temu premiku so v veliki meri pripomogli omenjeni in drugi učitelji Fakultete za socialno delo.

Poleg tega je pri omenjenih učiteljih in raziskovalcih vzpostavljena vertikalna povezava med povsem praktičnimi tehnikami socialnega dela in »visoko« družbeno-kulturno teorijo, ki se navezuje na družbeno kritiko pomembnih svetovnih avtorjev.

Področje izobraževanja in raziskovanja se vertikalno členi na tri ravni: raven strokovnega socialnega dela kot ravnanja, raven sistema socialnega varstva in raven socialne politike. To so tradicionalne tri ravni, od začetkov šole. Ves čas smo si prizadevali, da bi bil poudarek pri razvijanju vede o socialnem delu prav na ravni strokovnega socialnega dela kot ravnanja. Želeli smo izraziti svojo ekspertnost v stroki socialnega dela, saj smo menili, da so druge stroke, kot sta posebej pravo in sociologija, morda bolj kompetentne za primerjalno raziskovanje sistemov socialnega varstva in socialnih politik, čeprav smo se zavedali pomena drugih dveh ravni za osmišljanje socialnega dela in njegovo umeščanje v družbo.

Morda je bolje kot o treh ravneh govoriti o treh koncentričnih krogih, po katerih se razporejajo področja raziskovanja in poučevanja fakultete. To misel izraža v bolonjski prenovi sprejeta razdelitev učnih vsebin na tri kategorije: na skupino družboslovnih predmetov, ki zagotavljajo »družboslovno širino in analitičnost« (Mesec Bo., 2015 b); v »povezovalno skupino« predmetov, katerih funkcija je »aplikacija znanj drugih strok na socialno delo« (prav tam); in na predmete, »ki zagotavljajo specifična teoretska znanja s področja socialnega dela« (prav tam).

Dobro se torej zavedam, da je znanje o kontekstu socialnega dela (sistemu socialnega varstva, socialnih politikah in delovanju družbe) nujno, želim pa poudariti in ohraniti poudarek na jedru socialnega dela, na raziskovanju in poučevanju socialnodelovnega ravnanja.

Poleg omenjenih členitev se praktično socialno delo (že vse od prve metodike Katje Vodopivec) deli na neposredno delo z ljudmi v težavah in posredno, organizacijsko (Mesec Bo., 2008) in vodstveno delo (Vodopivec ga imenuje »preventivno« delo) in supervizijo (Milošević Arnold, 1999). Zaradi vsega tega težje vidimo, kaj je njegovo jedro in kam mora predvsem usmeriti svoja prizadevanja.

Jedro vede o socialnem delu: raziskovanje izvirnih delovnih projektov pomoči

Če pojmujeemo socialno delo kot socialno svetovanje, bi lahko to jedro imenovali tudi raziskovanje svetovalnega procesa v socialnem delu.

Za izvajanje socialnega dela ključno spoznanje, za katerega razvijanje in promocijo je zaslužna Gabi Čačinovič Vogrinčič, je spoznanje – ki je nastalo »iz prakse in za prakso v procesih reflektivnega raziskovanja« – da je za uspešno socialno delo kot pomoč pri urejanju posameznih socialnih težavnih situacij treba to delo pojmovati kot »delovni odnos« in vsak primer pomoči kot »izvirni delovni projekt pomoči«. Ta dva koncepta

se vedno uspešneje uporabljata v praksi socialnega dela, v zadnjem času pa tudi v procesih pomoči v šolah. Delovni odnos uporabnike in strokovnjake definira kot sodelavce v skupnem projektu, ki imajo nalogo, da soustvarijo deleže v rešitvi. Delovni odnos omogoči, da je soustvarjanje rešitev za kompleksne probleme zastavljeno vsakokrat znova kot enkratni delovni projekt. Elementi delovnega odnosa so: dogovor o sodelovanju, instrumentalna definicija problema in soustvarjanje rešitev, osebno vodenje, perspektiva moči, etika udeležnosti, znanje za ravnanje in ravnanje s sedanostjo. (Čačinovič Vogrinčič, 2015).

Čačinovič Vogrinčič (2015, str. 185) pri sklicevanju na Lynn Hoffman (1994), navaja, da

strokovnjak odstopi od moči, ki mu ne pripada; odstopi od lastništva nad resnico in rešitvijo. Strokovnjakovo moč nadomesti občutljivo skupno iskanje, raziskovanje, soustvarjanje novega. Socialni delavec mora zdržati negotovost iskanja in osebno udeležnost.

Sestavni del vsakega takega izvirnega projekta pomoči je tudi dosledna uporaba socialnodelovnega jezika, ki vsebuje prej navedene ključne pojme, poleg njih pa še pojma »spoštljiv in odgovoren zaveznik« in »ekspert na podlagi osebnih izkušenj«. »Vse to so besede, ki so nosilke novega jezika in uporabnega teoretskega koncepta ravnanja« (prav tam). Socialni delavec med izvajanjem projekta pomoči nauči tega strokovnega jezika tudi uporabnike (»Vi ste zame ekspert na podlagi osebnih izkušenj, jaz pa sem vaš spoštljiv in odgovoren zaveznik.«) V svojem delu *Socialno delo z družino* (Čačinovič Vogrinčič, 2006 b) je izjemno jasno in nazorno ob konkretnih primerih dela z družinami ponazorila, kako poteka delo kot izvirni delovni projekt pomoči. Ta pristop je hkrati teorija ravnanja in hipoteza za ravnanje, ki se nenehno preverja pri reševanju različnih socialnih problemskih situacij. Pri raziskovanju izvirnih projektov pomoči pa bi bilo treba upoštevati dvozankovni model raziskovanja, da bi ob njih razvijali metodiko, to je, vedo o socialnem delu.

Dvozankovni model raziskovanja

Z vprašanjem znanstvenega raziskovanja v okviru akcijskih raziskav se ukvarjam od senzitivnostnih treningov. Izvirni projekt pomoči je pravzaprav akcijska raziskava – raziskava ravnanja udeležencev med samim procesom – v kateri enakopravno sodelujejo strokovnjaki raziskovalci in uporabniki pri odkrivanju, analizi in interpretaciji dejstev njihovega bivanja. Senzitivnostne treninge so nekateri razglašali za raziskovanje skupinske dinamike. Da, pri senzitivnostnem treningu udeleženi člani skupine raziskujejo odnose v skupini; spoznavajo strukturo in procese v njihovi skupini; se učijo, kako deluje skupina, na konkretnem

primeru in »na svoji koži«. Uporabljajo lahko celo znanstveno-raziskovalne tehnike (opazovanje, sociogram, aktogram ipd.). Člani skupine odkrivajo dejstva, ki so zanje nova. Niso pa nova za znanost. O njih bi se lahko poučili tudi iz knjig, a to ne bi bilo didaktično tako učinkovito kot neposredna izkušnja. Zato to ni znanstveno raziskovanje, če se vsega tega procesa raziskovanja in učenja ne zapiše, ne analizira kot procesa učenja ali razvoja skupine in ne objavi kot znanstveno-raziskovalni članek na način, običajen v znanstveni skupnosti.

Isto velja za akcijskoraziskovalne projekte. Dokler sta raziskovanje in spoznavanje v njihovem okviru namenjeni samo usmerjanju konkretnega projekta, nima znanost od tega nič, kot nima medicinska veda nič od tega, da se je nekdo z nekimi zelišči sam pozdravil, če tega nihče ne ve.

Dvozankovni model raziskovanja pomeni, da se raziskovanje dogaja na dveh ravneh, na ravni udeležene raziskovanja, katerega informacije se posredujejo znotraj skupine za refleksijo in usmerjanje članov samih pri reševanju socialnega problema, in na ravni znanstvenega raziskovanja, pri katerem analiziramo celotno dogajanje v skupini in podatke, to je raziskovalno poročilo, objavimo in s tem posredujemo celotni znanstveni skupnosti, da omogočimo bodisi generalizacijo bodisi prenos (transfer) v druga okolja (prenosljivost kot merilo kvalitativnega raziskovanja).

Raziskovanje strokovnega ravnanja v okviru izvernih projektov pomoči (po starem: delu na posameznih socialnih primerih) je izjemno težavna naloga. Da bi tak delovni proces lahko raziskali, bi si morali priskrbeti verodostojne posnetke pogovorov, jih transkribirati in analizirati, poleg tega pa po možnosti izvesti še intervjuje s sodelujočimi, zbrati dokumentacijo in izvajati sledenje. Korak v tej smeri je, na primer, raziskava Tadeje Kodele in Nine Mešl (2015) o refleksivni uporabi znanja v kontekstu praktičnega učenja.

Vsega, kar se dogaja v socialnem delu, kar delajo socialni delavci in bi bilo vredno zapisati kot znanstvenoraziskovalna dejstva, ki bi jih nato analizirali in interpretirali s teoretskim namenom, ni mogoče zapisati. To lahko storimo le v formalnih znanstvenoraziskovalnih projektih. Zato si želimo, da bi bilo takih raziskav več, raziskav socialnodelovnega ravnanja.

Res je, da socialni delavec v izvirnem projektu pomoči ne deluje s piedestala posestnika »višje resnice« in ne vsiljuje svoje resnice uporabnikom, ampak se pusti poučiti o njihovem doživljanju položaja kot doživljanju »ekspertov za vsakdanje življenje«. To pa ne pomeni, da nima širšega znanja in da ni vedno »korak pred uporabnikom«. To je tisti korak, ki mu ga omogoča predelava podatkov o posameznih primerih v vedo o socialnem delu.

Veda o socialnem delu ali sociologija sociale

Upravičenost do samostojne fakultete ne izvira samo iz dokazljivo zadostnega števila akademskih nazivov učiteljev in raziskovalcev na šoli, objav in citatov, ne samo iz razvejenega sistema poučevanja in raziskovanja. Izvira – ali vsaj naj bi izvirala – predvsem iz vsebinsko smotrne, specifične strokovne vsebine poučevanja in raziskovanja, iz skladnosti med teorijo, ki se poučuje, in prakso, ki ji je ta teorija namenjena. Pri tem pa seveda ne teorija ne praksa nista nekaj

statičnega, ampak se spreminjata. Prav z analizo obstoječe prakse odkrivamo nove možnosti ravnanja v prihodnje.

Velika heterogenost področja, horizontalna in vertikalna členjenost, delitev na neposredno in posredno socialno delo, velika stopnja avtonomije delnih področij, vse to deluje centrifugalno. Zato si je treba prizadevati za centripetalne projekte. V predgovoru k *Pregledu raziskovalnega dela 1969–2010* sva z Liljano Rihter zapisala (Mesec in Rihter, 2011, str. 24):

Raziskave na področju socialnega dela rabijo ubesedovanju procesa pomoči v socialnem delu. To je njihov primarni smisel in namen. Socialno delo je znanost o ravnanju. Raziskuje tudi sistem socialnega varstva, organizacijo in administracijo in v naši tradiciji tudi socialno politiko ali politike, a nje-gova primarna naloga je raziskovanje socialnodelovnega ravnanja. Šola za socialno delo se je ... do sedaj zavedala svoje osnovne naloge na področju raziskovanja in oblikovanja teorije socialnega dela. V njenem dosedanjem razvoju so nastale pomembne raziskave socialnodelovnega ravnanja. Naj bo tako tudi v prihodnje.

Pogled na pregled raziskav, opravljenih v obdobju 2010–2015 (Petrovič Jesenovec in Ten Veen, 2015), mi, žal, kaže, da se je šola oddaljila od teh smernic. V tem seznamu ne najdem raziskave ravnanja v socialnem delu. V petih letih nobene. Takšno usmeritev gotovo določajo objektivne družbene razmere, demografske, gospodarske in politične, zaradi katerih postajajo vprašljivi temelji nekdanje ureditve socialnega varstva, to pa zahteva preureditev in razvoj na sistemski ravni. Vprašanja revščine, stanovanjske problematike, negotove dolgotrajne oskrbe starejših, diskriminacije in druga postajajo tako žgoča, da odvrta pozornost od metodike dela s posamezniki in družinami pri zagotavljanju preskrbovanja, dela, vzgoje, funkcionalnih odnosov z bližnjimi, saj socialni delavec ali socialna delavka pri tem, ko skuša skupaj z uporabniki rešiti problem posameznika ali družine, povsod naleti na omejitve, krčenja pravic in neurejenost na sistemski ravni. Tudi vse neobzirnejši in nepremišljeni vdori birokratizacije, ki izrinja strokovno socialno delo in ga nadomešča z administracijo, upravičuje raziskave, ki to dokumentirajo, in s tem branijo stroko. Takšno usmeritev zahteva tudi raziskovalna politika financerjev, ki socialnega dela nimajo za enakovredno raziskovalno področje.

Vendar to raziskovalcev ne odvezuje dolžnosti, da bi skupaj s socialnimi delavci in delavkami iskali inovativne rešitve v skrbi za konkretne posameznike in družine tu in zdaj, v razmerah, kakršne so. Kritika in rotnenje države in politike, prizadevanja na sistemski in politični ravni, so ne le upravičeni, so nujni, vendar to ni prioriteta vsakdanjega socialnega dela.

Bile so take in drugačne države, bile so vojne, predvojna in povojna stanja, družbeni pretresi in naravne ujme – socialno delo je po svojih močeh in s svojim znanjem in iznajdljivostjo pomagalo konkretnim ljudem v njihovem vsakdanu. Ta šola je bila ustanovljena, da so se laični socialni poverjeniki Osvobodilne fronte po osvoboditvi izšolali; da so se naučili, kako pomagati – v tedanjih razmerah. Med vojno so poskrbeli za otroke ilegalcev, po njej so v razmerah revščine in povojne obnove, ko so se pravne in institucionalne osnove države šele izgrajevale, oskrbovali ljudi, ki so ostali brez vsega. Naj država deluje tako ali drugače, soci-

alni delavci in delavke ne dvignejo rok, ampak neposredno in ne da bi čakali na sistemsko preureditve in popravo krivičnih in neracionalnih ureditev, pomagajo konkretnim ljudem do bivališča, hrane, preskrbe z vsakdanjimi dobrinami, do denarja, dela, vzgoje, oskrbe in znosnih odnosov z bližnjimi.

Socialni delavci in delavke naj v svoji strokovni vlogi oblastem pošiljajo poročila o razmerah kot izvedenci in izvedenke za reševanje težav konkretnih posameznikov in družin. Opozarjajo naj na nesprejemljive sistemske omejitve in predlagajo rešitve, ki bodo omogočile in olajšale življenje ljudi. Kot državljani in državljanke se lahko vključijo v politični proces. Dolžnost raziskovalcev in raziskovalk je, da pomagajo socialnim delavcem in delavkam in njihovim uporabnikom pri iskanju inovativnih rešitev. Tudi na raziskovalno delo bi lahko aplicirali Gabin koncept izvirnega projekta pomoči: raziskavo socialnodelovnega ravnanja izvajamo kot izvirni raziskovalni projekt skupaj s socialnimi delavci in delavkami in uporabniki po načelih akcijske raziskave, v kateri vsi enakopravno sodelujejo pri raziskovanju in delovanju, a so odgovornosti raziskovalcev in praktikov jasno razmejene (Mesec Bl., 2006 c).

Slovenija sodi med bogate družbe, med družbe z razmeroma znosno razslojenostjo – ni razloga, da socialno delo ne bi moglo oskrbeti ljudi, ki se zatečejo po pomoč. Socialno delo je, kot posrečeno zapiše Darja Zaviršek, »tranzicijsko«, vedno v prehodu od slabše družbene ureditve do boljše (recimo). Skrb za človeka vreden vsakdan konkretnih oseb v prehodu med ureditvami je njegova poklicanost.

Zato sprašujem: bo v šoli prevladala sociologija socialnega varstva in socialne politike ali bo v središču raziskovanje vsakdanjega ravnanja v socialnem delu? Bomo na naslednjem kongresu socialnega dela poslušali več referatov v slogu »kaj bi morala storiti država« ali več v slogu »kako smo skupaj z družino N. iznajdljivo ustvarili rešitev njihovih težav«? Smo spet pri vprašanju o akademski misli nepriljučni banalnosti socialnega dela?

Naj uporabim v uvodu navedeno misel Tineta Hribarja o tem, kaj je naša naloga v stoletju, ki potrebuje orientacijo: vemo, kaj je socialno delo, to je naša vednost; kot šola želimo stroki pomagati s svojim znanjem in jo raziskovalno razvijati skupaj s socialnimi delavci in socialnimi delavkami v praksi in z ljudmi, ki so se na nas obrnili po pomoč.

Viri

- Adam, F. (1980). *Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji: doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Adam, F. (1982). Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji. Kritični priročnik sociološkega raziskovanja. *Časopis za kritiko znanosti*, 10(53–54), str. 132–224.
- Brinc, F. (sod.) (1969). *Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Buttolo, F. (2013). Vodnik, Anton (1901–1965). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode-Zdešar*. Jože Munda et al., Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986.

- Čačinovič Vogrinčič, G. (2006 a). Izobraževanje za socialno delo v letu 1959: o metodiki socialnega dela pri Katji Vodopivec. V D. Zaviršek & V. Leskošek (ur.), *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2006 b). *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2015). Soustvarjanje pomoči v socialnem delu: teoretski koncepti in produkcija novih znanj v raziskovanju prakse. *Socialno delo*, 45(3-4), str. 179-188.
- Dragoš, S. & Mesec, Bl. (2003). Specifičnost vede - specifičnost teorije. *Socialno delo*, 42(6), str. 361-370.
- Flaker, V. (1995). Študij duševnega zdravja v skupnosti - usposabljanje za psihosocialno delo: poročilo o projektu. *Socialno delo*, 34(6), str. 437-444.
- Flaker, V. (1998). *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Flaker, V. (2002). *Živeti s heroinom (I in II)*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Flaker, V. (2003 a). *Oris metod socialnega dela: uvod v katalog nalog centrov za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, Skupnost CSD Slovenije.
- Flaker, V. (2003 b) Temeljne in nujne spretnosti socialnega dela. *Socialno delo*, 42(4-5), str. 237-257.
- Flaker, V. (2004). *Oris metod socialnega dela: uvod v katalog nalog centrov za socialno delo*. Fakulteta za socialno delo, Skupnost centrov za socialno delo Slovenije, Ljubljana.
- Flaker, V. (2006) Kako analizirati tveganje. V *Tveganje priložnost, ne grožnja: krepitev zmožnosti ravnanja s tveganji: Hrastovec, 12. 6. 2006 in 13. 5. 2006*. Hrastovec: Združenje za spodbujanje duševnega zdravja Alpe Adria, Mednarodna kolaborativna mreža duševnega zdravja, Evropska demokratična psihiatrija in Zavod Hrastovec, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Flaker, V. & T. Schmidt. (2006). *Von der Idee zur Forschungsarbeit: Forschen in Sozialarbeit und Sozialwissenschaft*. Wien: Böhlau Verl.
- Friedländer, W. & H. Pfaffenberger (1970). *Osnovna načela in metode socialnega dela*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Hoffman, L. (1994). A reflexive stance for family therapy. V K. McNamee, & J. Gergen (ur.), *Therapy as social construction*. London: Sage.
- Hribar, T. (1985). *Moč znanosti: Marksistična teorija družboslovja*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Kocijančič, A. (2009). Napaka bolonjskega procesa v Sloveniji je formalizem. *Dnevnik*, 4. 2. 2009.
- Kodele, T. & Mešl, N. (2015). Refleksivna uporaba znanja v kontekstu praktičnega učenja. *Socialno delo*, 54 (3-4), str. 189-204.
- Kunič, L. (ur.) (2011). *Pregled raziskovalnega dela 1969-2010*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Lüssi, P. (1991). *Systemische Sozialarbeit: Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern, Stuttgart: Paul Haupt.
- Mali J. (2015). Socialno delo s starimi ljudmi kot specializacija stroke. *Socialno delo*, 52(1), str. 15-28.
- Mali, J., Kodele, T., Grebenc, V., Škerjanc, J., & Urek, M. (2008), *Dolgotrajna oskrba: očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mali, J., N. Mešl, & L. Rihter (2011). *Socialno delo z osebami z demenco: raziskovanje potreb oseb z demenco in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mali, J. & V. Milošević Arnold (ur.) (2007). *Demenca - izziv za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bl. (1971). O vlogi raziskovanja v socialnem delu: ob Friedländerjevem pojmovanju o vlogi raziskovanja. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 10(1/2), str. 5-15.
- Mesec, Bl. (1972 a). Zakaj predvsem o teoriji. *Razgledi*, 21(11), str. 330.

- Mesec, Bl. (1972 b). Seminar o raziskovanju v socialnem delu. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 11(1/2), str. 98.
- Mesec, Bl. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mesec, Bl. (2002) *Študijsko gradivo za predmet Teorije pomoči II: š. l. 2001/2002*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2002.
- Mesec, Bl. (2003). Primer kvazi sistemske sociološko-organizacijsko usmerjene teorije socialnega dela. *Socialno delo*, 42(3), str. 139–167.
- Mesec, Bl. (2004). Interakcijska teorija socialnega dela s posameznikom: po L. Shulmanu. *Socialno delo*, 43(5–6), str. 231–255.
- Mesec, Bl. (2005 a). Metodologija raziskovanja s statistiko v študijskem programu socialnega dela: pogled na razvoj. *Socialno delo*, 44(6), str. 367–376.
- Mesec, Bl. (2005 b). *Dokumenti o razvoju pouka metodologije raziskovanja v socialnem delu in statistike na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani, na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, na visokošolskem strokovnem programu Fakultete za socialno delo v Ljubljani: 1955–2005*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani. 2005.
- Mesec, Bl. (2006 a). *Moj spletni dnevnik 2006*; obštudijsko gradivo (skripta). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bl. (ur.) (2006 b). *Evalvacija v socialnem delu: študijsko gradivo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bl. (2006 c). Action research. V: Flaker, V. & Schmid, T. (ur.). *Von der Idee zur Forschungsarbeit: Forschen in Sozialarbeit und Sozialwissenschaft*, (Böhlau Studienbücher BSB). Wien: Böhlau Verlag. 2006, str. 191–222.
- Mesec, Bl. & Stritih, B. (ur.) (1972). *Socialni delavci in socialno delo v samoupravni družbi: raziskava, Odgovori na vprašalnik: totali*, (Raziskave). Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Mesec, Bl., Flaker, V. & Baskar, B. (1982). *Metodologija akcijskega raziskovanja v socialnem delu I: [raziskava]*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, 1982.
- Mesec, Bl., & Rihter, L. (2011). Predgovor: raziskovalno delo FSD skozi čas. V L. Kunič (ur.), *Pregled raziskovalnega dela 1969–2010*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mesec, M. (2015). Praktični študij na fakulteti za socialno delo. *Socialno delo*, 54 (3–4), str. 239–248.
- Mesec, Bo. (2008). *Družbeni okvir neprofitnih organizacij*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Mesec, Bo. (2015). Deset let bolonjske reforme na Fakulteti za socialno delo. *Socialno delo*, 54 (3–4), str. 169–178.
- Milošević Arnold V., Postrak, M. (2003) *Uvod v socialno delo*. Skripta. Ljubljana: Študentska založba.
- Milošević Arnold, V. (1999). *Supervizija, znanje za ravnanje*. Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.
- Mrevlje, N. (2019). Pavla Jesih: alpinistka in lastnica kinematografov. *Dnevnik*, 12. 8. 2019.
- Postrak, M. (1996). Socialno kulturno delo. *Socialno delo*, 35(5), str. 407–416.
- Postrak, M. (2001). Antropološki zorni kot. *Socialno delo*, 40(2–4), str. 207–229.
- Postrak, M. (2007). Preventivna funkcija prostega časa. V A. Kristančič, *Svoboda izbire – moj prosti čas* (str. 147–165). Ljubljana: A.A. Inserco d.o.o. svetovalna družba.
- Postrak, M. (2015). Koncepti socialnega dela z mladimi. *Socialno delo*, 55(5), str. 269–280.
- Petrovič Jesenovec, B. & Ten Veen, M. (2015). Seznam raziskovalnih in razvojnih projektov/programov na Fakulteti za socialno delo v času 2010–2015. *Socialno delo*, 54 (4–5), str. 41–52.
- Rapoša Tajnšek P. (2005). Fragmenti razvoja študijskega programa v prvih desetletjih izobraževanja za socialno delo. V D. Zaviršek (ur.), *»Z diplomom mi je bilo lažje delat!«: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.

- Rihter, L. (2004). *Evalvacije na področju socialnega varstva in njihov pomen za prilagajanje sodobnih držav blaginje na izzive globalizacije: doktorska disertacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Rihter, L. (2010). *Zunanje evalvacije javnih socialnovarstvenih programov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Rihter, L., Rode, N., Kobal Tomc, B. (2004) Izhodišča za oblikovanje sistema evalvacije izvajanja socialnovarstvenih programov. *Socialno delo*, 43(5–6), str. 257–263.
- Rode, N. (2005). *Oblikovanje sistema evalviranja izvajanja programov socialnega varstva 2004–2005*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Shulman, L. (1998). *The skills of helping individuals, families and groups*. Itasca Ill.: F. E. Peacock Publ. (4. izdaja).
- Stritih, B. (1970). Uvod. V W. Friedländer, & H. Pfaffenberger (1970). *Osnovna načela in metode socialnega dela*. Ljubljana. Tehniška založba Slovenije.
- Stritih, B. (sod.) (1977). Prostovoljno preventivno in socialnoterapevsko delo z otroki – Rakitna: akcijskoraziskovalna naloga – socialnoterapevska kolonija. V D. Repovž (ur.), *Sociološke raziskave v zdravstvu* (str. 19–68). Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo.
- Stritih, B. (1980). *Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Stritih, B. (1981). *Prostovoljno socialno delo*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Stritih, B. (1982). *Različne oblike varstva in vzgoje otrok v mestnih krajevnih skupnostih*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Šugman Bohinc, L. (ur.) (2011). *Učenci z učnimi težavami: izvirni delovni projekt pomoči*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Vodopivec, K. (1959). *Priročnik iz metodike socialnega dela*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Vodopivec, K. (1961). Kako pišemo diplomsko nalogo. V Bl. Mesec (ur.), *Dokumenti o razvoju pouka metodologije raziskovanja v socialnem delu in statistike na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani, na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, na visokošolskem strokovnem programu Fakultete za socialno delo v Ljubljani: 1955–2005*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Wikipedia (2019). Walter Friedländer. Pridobljeno 20. 9. 2019 s https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Friedl%C3%A4nder.
- Zaviršek, D. (1994) Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi. Ljubljana : Visoka šola za socialno delo.
- Zaviršek, D. (2000). *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Zaviršek, D. (ur.) (2005). »Z diplomom mi je bilo lažje delat!«: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje* Ljubljana: Založba / *cf.
- Zaviršek, D., & Leskošek, V. (2005). *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbeni gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.

ZAHVALA: Zahvaljujem se Gabi Čačinovič Vogrinčič, Liljani Rihter in Bojani Mesec za pregled članka in pripombe. Za vse, kar sem pozabil in izkrivil, odgovarjam sam.